

ŠKODA, DA JE BIL TRUBAR LUTERANEC

Članek ponuja pregled Tavčarjevega védenja o protestantizmu 16. stol., kakor ga je lahko dobil v času šolanja in iz takratnih publikacij, in poročilo o vrednotenju reformacije v zgodovinopisju 19. stol. ter pogledih slovenskih liberalcev na Trubarjev pomen od leta 1870 dalje. Tavčar v svojih zgodovinskih novelah *Vita vitae meae* in *Grajski pisar* vpleta podobe oseb, ki jih je spoznal v zgodovinskih spisih Avgusta Dimitza in Janeza Vajkarda Valvasorja o reformaciji na Slovenskem. Prispevek sporoča, da je Tavčar zamudil priložnost postaviti vprašanje identitete s sodobnega, liberalnega vidika, da se je oddaljil od racionalizma, ki ga je zagovarjal v mladih letih, in se približal veri v upravičenost nacionalne identitete, utemeljene v slovenski naturi in katolicizmu. Te nazorske spremembe so prispevale k temu, da je dojemal Trubarja kot osebnost zgolj kuturnozgodovinskega pomena.

Ivan Tavčar, Primož Trubar, protestantizem, reformacija, liberalizem

The article surveys Ivan Tavčar's knowledge of Protestantism in the sixteenth century as he received it at school and from current publications, then considers how nineteenth-century historians evaluated the Reformation and Slovene liberals' view of Trubar's importance from the 1870s on. Tavčar's novellas »*Vita vitae meae*« and »*Grajski pisar*«, which feature characters that Tavčar adapted from August Dimitz and Johann Weikhard Valvasor's histories, are analysed. The article concludes that Tavčar missed an opportunity to pose the question of identity from a modern, liberal standpoint and moved away from the rationalism that he espoused as a young man as he came closer to a belief in national identity based on Slovene nature and Catholicism. This move over the course of his career caused him to view Trubar primarily as a figure of cultural importance, one who contributed to the development of the Slovene language.

Ivan Tavčar, Primož Trubar, Protestantism, Reformation, liberalism

25. novembra 1872 je Tavčar na srečanju društva Slovenija na Dunaju bral prvi del predavanja Narava in civilizacija (1873, 1959).¹ Predavanje, ki je temeljilo na izjemno popularni *Zgodovini angleške civilizacije* Henryja Buckla (1857, 1861), je slavilo razum in napovedovalo svetlo prihodnost Evrope, posebej Srednje Evrope. Tavčar, tedaj navdušeni enaindvajsetletni liberalni študent prava in Bucklov občudo-

¹ Objavljeno v *Vestniku* 15. februarja 1873, 17–20, 15. marca 33–36, 15. aprila 49–52, 15. maja 65–68, 15. junija 85–89 (Tavčar 1959: 254–274). Branko Berčič vidi predavanje kot naravni razvoj Tavčarjevih esejev o socialnih problemih takratnega časa (1971: 242–246).

valec, je oznanjal zamenjavo t. i. teološke zgodovine z znanstvenim pogledom na zgodovino: »Civilizacija je hčerka nebeškega duha, hčerka misleče duše. Dokler se ni mislilo, dokler se niso napenjali možgani, toliko časa se ni rodila omika.« (1959: 255.)² Prihodnjo zgodovino bodo delali mladi intelektualci njegovega kova. V prispevku bom prikazal, kako je Tavčar gledal na zgodovino, v prvi vrsti na ključni dejavnik slovenske zgodovine, tj. na reformacijo, ki je bila tudi tema njegovih zgodovinskih pripovedi, zlasti *Vita Vitae Meae* (1883) in *Grajski pisar* (1889). Kot ugotavlja France Kidrič, je reformacija omogočila Slovencem kritični razmislek o lastnem družbenem položaju in veri ter s tem rojstvo individualnosti v modernem pomenu besede; v tem se morda skriva zametek poznejšega liberalnega pogleda na posameznika in družbo.

Deset let po dunajskem predavanju, takrat je bil že odvetnik in politik, je Tavčar objavil »zgodovinsko podobo« *Vita vitae meae*, v kateri na mesto racionalizma, če verjamemo Janku Kosu, stopi iracionalni pogled na temo reformacije na Kranjskem:

Čustvo, strast in nagon so v vseh dobah glavna sila v človeku, močnejša od zunanjih nujnosti socialnih okoliščin, pride najbolj do izraza v dobah, ki jih označuje razgibanost življenja, fanatizem, nasprotja med verami in ideologijami. (1980: 207.)

Kos namiguje, da je Tavčar, vodilni slovenski liberallec, spremenil svoj mladostni liberalni pogled na ljudi in se odpovedal veri v posameznikovo zmožnost napredka. Se je Tavčar ujel v Bucklovo kontradikcijo med ekonomskim determinizmom zgodovine in vero v samoiniciativnost posameznika? Ali pa je rešil vprašanje zunaj liberalskih kategorij? Kar zadeva reformacijo, lahko to vprašanje preverimo ob liberalskem stališču do centralne figure reformacije Primoža Trubarja.

Pripomniti je treba, da atributi liberalizma, kakor jih pozna Evropa, niso vedno identični slovenskim predstavam o liberalizmu od l. 1870 dalje. Slovenski liberalizem med sprejemanjem evropske liberalne filozofije ni oblikoval lastnega koncepta in politične identitete, kar bi jamčilo razvoj originalne liberalne politične filozofije, temelječe na evropski razsvetljenski miselnosti, racionalizmu in individualizmu. Slovenski liberalizem je sicer priznaval osnovne maksime liberalne filozofije (svobodo misli, svobodo posameznika, pravico posameznika do odločitve in strpnost kot načelo enakosti), toda kasneje se jim je odpovedal v imenu političnega in ekonomskega pragmatizma (Perovšek 1996: 14–15). Jurij Perovšek meni, da je na razvoj slovenskega liberalizma bolj kot liberalna filozofska in politična načela vplivala politična vpletenost Rimskokatoliške cerkve. Slovenski liberalizem se je tako pozicioniral kot politična opredelitev, utemeljena v nasprotovanju klerikalizmu in absolutizmu. To je generiralo tudi nenavaden Tavčarjev pogled na Trubarja.

Kaj je Tavčar vedel o protestantizmu 16. stol. iz svojega šolanja in iz takratnih publikacij? Ko se je leta 1863 dvanajstletni Tavčar vpisal v prvi letnik osemletne gimnazije v Ljubljani, sta njegova najljubša predmeta postala zgodovina in geogra-

² Predavanje se razvije na podlagi cenjenja naravoslovne znanosti, o kateri je Tavčar pisal v eseju *Priroda naša učiteljica* (1959: 227–230).

fija, pri obeh je imel najboljše ocene.³ Jeseni 1866 se je prepisal na frančiškansko gimnazijo v Novem mestu, kjer naj bi bili bolj naklonjeni liberalcem, in tam naj bi se Tavčar razvil v domoljuba.⁴ Šesto leto šolanja je spet opravil v Ljubljani ter poslušal zgodovino Rimskokatoliške cerkve in svetovno zgodovino.⁵ Glede na učbenik, ki ga je uporabljal (Pütz 1865), in glede na to, da ga je zgodovino poučeval germanofilski učitelj, Tavčar tam najbrž ni veliko izvedel o reformaciji.⁶ Od religioznih tem vsebuje kratek opis husitskega gibanja in vojn ter opis kmečkih uporov v Nemčiji 1525 kot posledice reformacije. Pomen reformacije je zmanjšan tudi tako, da jo postavi na šesto ali sedmo mesto po pomembnosti med letoma 1492 in 1865. Reformaciji se posveča na desetih straneh, vendar ni nobene besede o tem, da se je reformacija dotaknila tudi avstrijskih dežel, kaj šele Koroške, Kranjske in Štajerske (Pütz 1865: 52). Zgodovina izpusti obdobje med koncem vlade Maksimilijana II. (1576) in začetkom protireformacije v začetku 17. stol., kar je odraz vpliva, ki ga je imela Rimskokatoliška cerkev na učni načrt, in prepovedi poučevanje lokalne kranjske zgodovine, pa čeprav v nemščini (Schmidt 1966: 253).⁷

Toda Tavčar je v višjih razredih in potem med študijem prava bral še druge zgodovinarje: dela Johna Williama Draperja o evropskem intelektualnem razvoju, Edwarda Gibbona o propadu Svetega rimskega cesarstva ter mnoge druge (Berčič 1971: 243) in občudoval njihove duhovne zgodovine, skupaj s Heinejevo (*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*). Ti zgodovinarji so razumeli ideje kot gonilno silo dogodkov in postavljali Martina Luthra na čelo obdobja racionalizma. Najbolj zanimiva je Bucklova izjava, da pisanje zgodovine generira skepticizem, ki je poglavitni dejavnik strpnosti, vrednote, ki je značilna za angleško reformacijo (317–333).⁸ Pri Bucklu je lahko Tavčar našel skupne točke med reformacijo in liberalnimi idejami, kot so toleranca, pozitivizem in antiklerikalizem.

Vrnimo se k vprašanju reformacije v slovenskih deželah. Liberalci so jo povezovali s pionirskim jezikovnim projektom Primoža Trubarja in Trubarja v duhu Bucklove kontradikcije poveličevali skoraj tako kot Franceta Prešerna, čeprav o Trubarju iz prve roke niso mogli veliko vedeti, saj se med izobraženci o reformaciji ni diskutiralo. Na voljo je bilo Valvasorjevo kronikalno poročanje o reformacijskem

³ Prvi dve leti je bil njegov učitelj zgodovine in geografije Leopold von Gariboldi (Berčič 1971: 82–88), tretje leto pa Anton Heinrich, ki je obravnaval slovenske teme (117), dokler mu ni oktobra 1869 začela groziti izguba službe (109, 140).

⁴ Razlog za selitev je bil Tavčarjev nočni obisk aristokratske deklice Emilije Terpinč na Fužinah marca 1866 (Boršnik 1973: 74–75), kar je v nasprotju z Berčičevo domnevo, da je bil Tavčar potem še dve leti zvest odločitvi postati duhovnik (105–106).

⁵ Fesslerjev učbenik cerkvene zgodovine letnik 6 (Berčič 1971: 120), zgodovinski učbenik Heinricha Gindleya (121).

⁶ Učitelj je bil Regalant Stamcar (Berčič: 108, 105). Rafael Klemenčič je bil novi učitelj zgodovine za staro Grčijo v petem razredu (106).

⁷ Schmidt za Ivanom Prijateljem razlaga, zakaj slovenski liberalci niso močno nasprotovali klerikalnemu nadzoru nad šolami: supervizija germanofilov v avstrijski provincialni upravi bi bila namreč še manj ugodna možnost (1966).

⁸ Marja Boršnik poudarja poziv pozitivistov Buckla in Draperja mladim Slovencem na Dunaju v poznih šestdesetih letih 19. stol. (1951: 70–71).

dogajanju iz leta 1689 v *Slavi vojvodine Kranjske* (Tavčarju je bila dostopna v drugi izdaji 1877–1879; Košir 2006: tabele 9, 10, 11 in 12), toda zelo malo je bilo znanega o vzrokih in posledicah reformacije. Valvasor piše o razmahu reformacije na Kranjskem kot o nadlogi, podobni kugi in lakoti.⁹

Trubar je središčna oseba slovenske reformacije tudi v Trdinovi amaterski zgodovini slovenskih dežel, napisani v 50. letih 19. stol. Za prvega resnega raziskovalca Trubarjevega življenja velja pastor Teodor Elze,¹⁰ čeprav svojih glavnih del za časa svojega življenja ni objavil. Ne Tavčar ne njegov sošolec Anton Koder,¹¹ katerega roman *Luteranci* je eno prvih literarnih del na temo reformacije, nista mogla o reformaciji dobiti sklenjene informacije vse do leta 1874, ko je bila objavljena prva moderna zgodovina, *Geschichte Krains* Augusta Dimitza (1874).¹² Dimitz črpa iz Elzeja in Valvasorja,¹³ Tavčar pa iz Dimitza.¹⁴

Dimitz prinaša podrobno kronologijo dogodkov 17. stol., vključno s Trubarjevo dejavnostjo. Prikazuje jo kot boj med krono in cerkvenimi avtoritetami na eni ter plemstvom in meščanstvom na drugi strani, tj. pogled na reformacijo kot na boj za politično moč, kar je pravzaprav enako kot pri Valvasorju.¹⁵ Dimitz na novo razgrinja razloge za hitro širjenje reformacije po ozemlju Avstrije, to so posvetnost in pokvarjenost duhovščine ter njena obsedenost z močjo. Ta antiklerikalnost, ki je sorodna Bucklovi, je gotovo eden izmed virov za Tavčarjevo kritičnost do sodobne duhovščine, med katero je sprva hotel tudi sam.

Če beremo *Vita Vitae Meae* in *Grajskega pisarja* kot zgodovinsko prozo, moramo najprej preveriti, ali so bili v Poljanski dolini res kdaj luteranci. V opombah k Tavčarjevemu ZD (1966) Marja Boršnik izraža dvom, Pavle Blaznik (1966) pa poroča o luterancih v vaseh izven Škofje Loke. Blaznik je črpal iz virov za 70. leta 16. stol. (posebej za leto 1589), ki jih Dimitz ni poznal in govorijo o dolini kot prometni povezavi z Italijo (37–43), ne pa odmaknjeni regiji, kot jo opisuje Tavčar v

⁹ 6. knjiga 2. dela obravnava zgodovino religije, od predkrščanskih bogov do katoliških običajev.

¹⁰ Rudolf Flanik kot naslednji relevanten vir našteva filologe Ivana Prijatelja, Franceta Kidriča in Matija Murka, vendar njihovo delo vpliva šele od konca stoletja dalje (1982: 50–51).

¹¹ Miran Hladnik (1994) želi vrniti Kodru ugled, saj je v slovenski literarni zgodovini neupravičeno zapostavljen: »Koder [...] na protestante sicer ni gledal s simpatijo, vendar ni prizanašal tudi njihovim nasprotnikom; v tej nepristranskosti je danes še kako sprejemljiv. [...] Tudi po snovni plati je bil Koder svež: luteranstva sta se pred njim lotila le Mandelc in Jurčič.«

¹² Zvezek 1, 193–312. Dimitz, ki je bil dve desetletji tajnik Zgodovinskega društva za Kranjsko, je bil slovenski patriot, toda politično priključen k ljubljanskim Nemcem.

¹³ Knjiga 6, 197ff.

¹⁴ Gotovo Dimitzevi arhivski viri Škofje Loke niso naključno sovpadli s Tavčarjevima *Vita vitae meae* 1585 in *Grajskim pisarjem* 1587 (Blaznik 1962: 71–104).

¹⁵ V letih, ki so sledila, so zgodovinarji in esejisti začeli poglobljati razlage o reformaciji v Sloveniji, npr. leta 1890 se je Andrej Fekonja skliceval na Janeza Trdino (*Zgodovina slovenskega naroda*, 1866), Josipa Stareta (*Občna zgodovina za slovensko ljudstvo*, 1882) in Ivana Križaniča (*Zgodovine svete katoliške cerkve*, 1887). Luteranstvo je označil kot upor plemstva centralizaciji ali pa splošno moralno pokvarjenost (Fekonja 1890). Leta kasneje Ivan Merhar ugotovi, da imajo kmečki upori in reformacija skupen kmečki razlog, in sicer hrepenenje po večji svobodi (Merhar 1908). France Kidrič trdi v knjigi *Primož Trubar* (1908), da je bila centralni dejavnik za vse religija in zato usodni problem materializem duhovščine.

teh novelah. Dve desetletji pozneje je Ivan Merhar v liberalnem LZ v enaki kontradikciji, ko oznanja protestantizem kot izraz demokratičnega duha, zraven pa se čudi, kako so lahko kmetje požigali hiše plemičev, ki so financirali tisk nabožnih knjig v slovenskem jeziku (Merhar 1908: 514–25). Leta 1890 beremo, da je bila reformacija za ljudstvo priložnost, da se izogne religioznim sponam, za plemstvo pa, da se postavi proti vladarski avtoriteti (Fekonja).¹⁶ Oba pisca, se zdi, zanemarjata pomen verskih nesoglasij. Prvi, ki je izpostavil globoki religiozni etos ljudi enakovredno ignoranci in zlorabi s strani duhovnikov, je bil France Kidrič leta 1908, seveda dolgo po Tavčarjevih zgodovinskih novelah, ki sta izšli v 80. letih 19. stol., kar je zelo drugače od dotedanjega zgodovinopisja (Kidrič 1951: 14, 23).¹⁷

Tavčarjev pogled na katolicizem v zgodnjih 80. letih lahko razberemo iz njegovih številnih objav v *Slovenskem narodu*.¹⁸ V njih izkazuje podporo katolicizmu, recimo v uvodniškem članku o šolski reformi »na religioznej in narodnej podlagi«, kjer trdi, da ni delitve Slovencev na liberalne in antiliberalne, saj so vsi rodoljubi slovansko in protinemško orientirani.¹⁹ V letih 1880–1881 poročajo o praznovanjih tisočletnice papeževega priznanja slovanskega jezika za rabo v liturgiji²⁰ in v celoti natisnejo pismo papeža Leona XIII o Cirilu in Metodu.²¹ Tavčar je govoril o slovanskih apostolih v Šišenski čitalnici 10. julija 1881.²² Časopis je torej podpiral enotnost slovanskega nacionalizma in katolicizma.

Kako se kaže Tavčarjev pogled na protestantizem v noveli *Vita Vitae Meae*? Začne se s popotovanjem ljubljanskega škofa Joannesa Tavčarja po Poljanski dolini jeseni leta 1585. Mlad član spremstva Carolus ima brata Georgiusa, ki se je spreobrnil v luteranskega pridigarja in je žrtev fanatizma, »ki ga je zbujal Luter pri pobeglih menihih in oženjenih duhovnikih«. Georgius nadleguje škofovo odpravo in je vržen v Poljanščico. Novela odpira problem razdora, ki ga je vera vnesla med brata Carolusa in Georgiusa ter med Slovence kot narod. Priimek bratov Kosem pripada hiši, kjer je Tavčar odrasel, škof ima isti priimek kot Tavčar, obišče pa Visoko, hišo, ki jo je Tavčar kupil leta 1893.

Pripovedovalec opisuje Carolusovo vrnitev v rodno vas Poljane. Carolusov naval čustev do družine in rodnega kraja razlaga kot nadomestek sodobnega patriotizma, češ da Slovenci 16. stol. še niso poznali patriotizma (»ljubezen do domovine je še spala v slovenskih srcih«), njihova čustvena povezanost se je kazala v religiozni vernosti: »Tudi Carolus Kosem, z vzbujenimi domovinskimi čuti [...] ni bil si v

¹⁶ Fekonja se sklicuje na opise reformacije Janeza Trdine, Josipa Stareta in Ivana Križaniča (478).

¹⁷ To je ponovni natis Kidričevega Trubarjevega življenjepisa iz leta 1908.

¹⁸ Tavčar je urejal časopis, ko je bil urednik Josip Jurčič bolan (*Slovenski narod*, 7. maja 1881).

¹⁹ Naš »narodni liberalizem« in šolsko vprašanje v državnem zboru, 13. februar 1880.

²⁰ Prvi članek na temo »tisočletnica slovanskega jezika« na kratko obnavlja poslanstvo Cirila in Metoda ter odobritev uporabe slovanskega jezika papeža Janeza VII. iz leta 880. Članek se zaključí z novico, da slovenski študenti na Dunaju načrtujejo praznovanje junijske obletnice (23. maj 1880). V mesecih, ki so sledili, je postalo jasno, da se lokalne skupine ne zanimajo za obletnico tako, kot so upali uredniki (z Notranjskega, 25. julija 1880).

²¹ Papež o slovanskih apostolih (8. oktober 1880 in 9. oktober 1880).

²² Program slavnosti, *Slovenski narod*, 7. julij 1881.

svesti, da so mu ravno ti čuti s pogumom napojili dušo, da je brez groze stopal po samotni nočni stezi.« Carolusa potem preplavi sovraštvo do luteranstva. V tem čustvenem prizoru Tavčar izenači katolicizem s slovenskim patriotizmom in protestantizem s tujim, nemškim. Prvo poglavje zaključí z ugotovitvijo, da je prevedena Biblija, ki jo s seboj nosi Georgius, grozila napraviti Slovence za luterance. Ta komentar in privzetje Carolusovega pogleda v 2. poglavju, skupaj z motivom matere, ki ima v Tavčarjevih delih sakrosantno vlogo, favorizira katoliško stran v opoziciji med katoliškimi Slovenci in luteranskimi Nemci. Pripovedovalec razlaga, da je zatiralstvo nemškega plemstva prebudilo narodno zavest v Slovencih. Tako so Nemci in luterani postali sopomenka za sovražnika, kljub temu da v 19. stol. protestantov v Tavčarjevih krajih ni bilo več in da so kranjski Nemci pripadali različnim političnim opcijam.²³ Najbolj nenavadno za današnjega bralca je, da je luteran Primož Trubar, ki je bil zaslužen za narodno prebujenje, v tej noveli postal povzročitelj prepira, tisti, ki je črno oblečene pridigarje spodbudil, da so ponoči kot rokovnjači potovali po deželi.

V zgodovinski noveli *Grajski pisar* je vera, pa naj bo katoliška ali luteranska, prikazana kot pritisk, kar Marja Boršnik razlaga s poudarjeno antipatijo do politike, zlasti antiklerikalizem. Tavčar v 2. poglavju predstavlja različne vrste verovanja. V hiši pisarjeve zaročenke se zbere pisana skupina ločin: člani sekte bičarjev, katoliški župnik iz Kranja, luteranski pridigar Jurij Knafelj, našemljen v romarja. Dva hlapca potegneta med njimi enačaj: »Loški škof ne bo nikdar kruha stradal in vsak jelen bo njegov v naših gozdih, naj je papež v Rimu ali pa Knafelj naš gospodar.«

V humornih scenah je kmet reducirán na vlogo tistega, ki polnijo želodce in malhe tatinskih romarjev, potujočega kranjskega župnika in bičarjev, s katerimi simpatizira njegova žena. Podobno v petem poglavju katoliški veljak združi romarko, luteransko deklico, in enega od bičarjev z mučenjem v ledeni reki. Pripoved primerja in enači vse vrste verskih skrajnosti, ki so okrnjene na pohlep, krajo in nasilje, in nas vrača k naukom iz Tavčarjevih učbenikov – da verski nemiri povzročijo družbeni nered. Ampak vse to je daleč stran od objektivne obravnave verskih razlik, še manj osebne vere.

Ena najbolj neverjetnih zgodovinskih domislic zgodbe je srečanje Jerneta Knaflja z župnikom Mercino in z loškim kaplanom Vrbanom Wurzerjem. Versko sovraštvo se sprevrže v burleskni spopad v cestnem blatu s palicami med Knafljem in Wurzerjem. Slednji potem nadaljuje pot, da bi maševal pri sv. Volbenku le zato,

---

²³ Miran Hladnik (1994) komentira podobno diskontinuiteto protestantizma v prozi Josipa Jurčiča: »V zadregi smo tudi glede Jurčičevega odnosa do protestantizma. V splošnem je bil odnos slovenskih pisateljev do tega obdobja domače zgodovine odklonilen. Do neke mere je bil do njega toleranten Anton Koder (*Luteranci*, 1883), pozitivno je nanj gledal radikalno liberalski Miroslav Malovrh (*Kralj Matjaž*, 1905), njegov nadrejeni pri Slovenskem narodu Ivan Tavčar pa že ne več tako enoumno (*Vita vitae meae*, 1883, *Grajski pisar*, 1889) [...] Jurčič protestantske zgodbe ni izrabil ne v smislu katoliške ne v smislu liberalske politične propagande, kakor je bilo to običajno tri desetletja kasneje. Okvirno se je kljub priznanju Trubarju, da je začetnik slovenske literature, postavil na stran katolištva; moteča je bila golorazumska podlaga nove vere in njen nemški izvor.«

da bi sin Knaflja, Jurij, zmotil pridigo. Farani ga pretepejo do smrti in tako Tavčar pokoplje fiktivnega Knaflja. Ni videti, da bi se religiozno nasilje v teh dveh novelah sklicevalo na Dimitzevo zgodovino, ki omenja zaslišanja, kazni in zapiranje tistih, ki so javno prakticali luteranstvo.

Pred zaključno sceno v šestem poglavju, ki ga v celoti pripoveduje pisar sam, poroča, da je imel v gostih dve Nemki, ki sta mu omajali vero in ga prepričali, naj gre poskusit srečo v Nemčijo, kjer bi se morda tudi spreobrnil v luterana. Tudi tu ni nobene racionalne motivacije. Dejansko so Tavčarjeve osebe po vrsti nerazsvetljena množica, ki jo usmerjajo lakota, strah, želja po oblasti in predvsem spolna privlačnost. Verske razlike zapletajo odnose, vendar osnovna napetost ostaja med vaščani in oblastjo, bodisi posvetno bodisi cerkveno. Kot je že opazila Boršnikova, je Tavčar po srcu populist in lokalni patriot.²⁴ V *Grajskem pisarju* se verski konflikti odigravajo med višjimi sloji in duhovščino, ljudske skrbi pa so preprostejše. Kot konstatira romar za kmečko mizo, luteranstvo ne more biti dobra vera, ker so molitve, ki jih bere iz knjige, predolge. Presenetljivo je, da pripovedovalec ne opazi, da se sveti spisi berejo na glas v novem slovenskem prevodu.

Modri kmečki gospodar se strinja in doda, da mora vera, če hoče biti dobra, zrasti iz ljudstva samega,²⁵ kar je implicitna zavrnitev luteranstva kot vere meščanstva in plemstva. Pisarjevo smrt si lahko razlagamo kot posledico njegove namere, tj. zapustiti domovino in se izpostaviti tuji kulturi in religiji ter se soočiti z alternativno identiteto.

Na splošno se slovensko obravnavanje reformacije med letoma 1880 in 1910, vključno s Tavčarjevo fikcijo, osredotoča na socialno-politični vidik²⁶ in ne na filozofska vprašanja, na katera je Tavčar naletel pri Bucklu in Draperju. Čeprav je imel Draper zaradi frakcionaštva do protestantizma mlačen odnos in je bil do njega kritičen, ker je ob napadih na verske zlorabe pozabil opozoriti na največjo napako, tj. omejevanje svobode misli (Draper 1904: 214–215), ga je vendarle imel za zmago individualne presoje, zdravega razuma in svobode (Draper 209, 215).

Draper je šel predaleč, ko je od verskih reformatorjev pričakoval način mišljenja, ki jim je nedoumljiv, saj so bili tudi oni univerzalisti.²⁷ Toda prav to je liberalna

²⁴ »Pri Tavčarju smo že od početka zapazili tesno povezanost z ljudstvom, hkrati pa tudi težnjo po uveljavljanju lastne individualnosti. Ni se zavedal, da srka vase vse dragocene sokove okolja, katerega droben delec je, slutil pa je, da jih more s seboj pregnetene čim dragoceneje predajati šolski srenji, narodu, kasneje vsem ljudjem. Od tod tolikšna sreča, ko se je videl prvič natisnjena.« (Boršnik 1973: 65–66.)

²⁵ »Vera mora prihajati iz ljudstva samega, kakor je prišel premilostljivi naš Jezus iz srede ljudstva!« (202.)

²⁶ Prim. razočaranje kritika Evgena Lampeta (1905: 46–50), da je Anton Aškerc napisal pesnitev o Trubarju zato, da bi oskrnil krščanstvo: »Vsakdo bi pričakoval, da bo naslikal Aškerc duševni proces odpada ob zgodovinskem Trubarju. Prehod iz katolicizma v protestantizem se vendar ne more izvršiti brez dolgotrajnega duševnega razvoja, brez velikih bojov, v katerih novi nazori polagoma zmagujejo nad starimi in ustvarjajo nov, od prejšnjega različen značaj.«

²⁷ »Za našim modernim govorom o identiteti je ideja o moralni naravnosti, ki je ne moremo razrešiti s splošnimi izrazi. V Lutrovem času je bil problem osnovnega moralnega okvirja nasprotno opisljiv zgolj z univerzalnimi izrazi.« (Taylor 1989: 28–29.)

interpretacija dediščine reformacije, ki v Tavčarjevih delih manjka. To je zelo verjetno zato, ker Tavčar ni imel dovolj znanja ali interesa za filozofski vidik reformacije. V govoru ob postavitvi temelja kipu Trubarja v Tivoliju v Ljubljani 8. septembra 1908 je najprej hotel okrcati katoliške nasprotnike kipa, vendar je nato pojasnil, da njegovo občudovanje velja Trubarjevemu lingvističnemu delu, ne pa toliko njegovemu zavzemanju za svobodo (Tavčar 1969: 347).²⁸ Konzervativni časopis *Slovenec* je namigoval na spomenikov »nemško-luteranski« značaj (Boršnik 1969: 561). France Kidrič se je začudil Tavčarjevi konstataciji, da bi bili Slovenci germanizirani, če bi se končalo v Trubarjev prid. Dve desetletji po objavi novel je torej Tavčarjev pogled na reformacijo na Kranjskem in na njenega voditelja še vedno dvoumen, ker je bil kompliciran z obsesivnim vprašanjem nacionalne identitete. Morda je Tavčar zamujal priložnost izpostaviti vprašanje identitete s sodobnega vidika, ki bi se ujemal z racionalnimi, liberalnimi načeli svojega časa. Na koncu se zdi, da se je res oddaljil od racionalizma, ki ga je zagovarjal leta 1872 v eseju *Narava in civilizacija*, in se približal veri v upravičenost nacionalne identitete, utemeljene v slovenski naturi in katolicizmu.²⁹

Pogled na Trubarja in reformacijo kot na zgolj jezikovni dosežek prevladuje še danes. Neki članek v slovensko-ameriškem časopisu *Prosveta* govori, »da prvi dve Trubarjevi knjigi lahko razumemo kot simbol Trubarjevega poslanstva v smer neodvisnega mišljenja, nacionalne identitete in vzgoje«, in zaključi, da »so Slovenci še vedno hvaležni za dosežke Primoža Trubarja, dosežke, ki je dalo temelje njihovega jeziku in nacionalni identiteti.«³⁰ Trubar bi bil nedvomno osupel ob tej interpretaciji svoje »misije«, ki jo je sam gotovo videl kot spreobračanje. Končno, tako za liberalce 19. stoletja kot za številne sodobnike je slovenski protestantizem 16. stoletja prispeval k nevšečni podobi življenja očeta slovenske kulture.

Literatura

BERČIČ, Branko, 1971: *Mladost Ivana Tavčarja*. Ljubljana: Slovenska matica.

BLAZNIK, Pavle, 1962: Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva. *Loški razgledi*. 71–104.

BORŠNIK, Marja, 1951: *Fran Celestin*. Ljubljana: DZS.

BORŠNIK, Marja, 1973: *Ivan Tavčar, leposlovni ustvarjalec*. Maribor: Obzorja.

BORŠNIK, Marja, 1969: *Opombe, Ivan Tavčar: Zbrano delo* 8. Ljubljana: DZS.

²⁸ »Dasi visoko spoštujemo moža, ki je za svoje prepričanje trpel ter užival grenki kruh pregnanstva, dasi sta nam svobodna beseda in svobodna misel čez vse sveti, postaviti hočemo ta spomenik le možu književniku, zasnovatelju slovenske knjige, katera edina je dvignila naš narod iz teme in spanja!« (Tavčar 1969: 347.)

²⁹ V povesti *Cvetje v jeseni* (1917) naj bi ponovno sklepal po otroško: »Bili smo del narave [...] Z naravo smo skupaj zrastle in eno smo se čutili ž njo.« (Tavčar 1956: 15.)

³⁰ Leto Primoža Trubarja, *Prosveta*, 27. avgust 2008. Citati v članku se v veliki meri sklicujejo na Igorja Grdino, avtorja članka v katalogu razstave o Trubarju v Narodnem muzeju (Grdina 2008).

- BUCKLE, Henry, 1857, 1861: *Geschichte der Civilisation in England*, 2 vols. Leipzig: Arnold Ruge.
- DIMITZ, August, 1874: *Geschichte Krains von den ältesten Rücksicht auf Kulterentwicklung*. Laibach: Kleinmayr & Bamberg.
- DRAPER, John W., 1904: *History of the Intellectual Development of Europe*. Rev. ed. 2 vols. New York: Harper & Bros (originalno pred 1863).
- FEKONJA, Andrej, 1890: Reformacija v Slovencih. *Ljubljanski zvon*. 477–481, 541–546, 607–617, 656–664, 712–722.
- FLANIK, Rudolph, 1982: Trubar and his biographers. *Slovene Studies* 4/1. 49–56.
- GRDINA, Igor, 2008: Primož Trubar na evropski karti duha. Maja Lozar Štamcar (ur.): *Primož Trubar: 1508–1586: razstava ob petstoti obletnici rojstva*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- HLADNIK, Miran, 1994: Zgodovinska povest. Martina Orožen (ur.): *30. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 127–153. <http://lit.ijs.si/zgp19.html>
- KIDRIČ, France, 1908: *Listek. Primož Trubar: k njegovi štiristoletnici*.
- KIDRIČ, France, 1951: *Primož Trubar*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- KOS, Janko, 1980: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOŠIR, Metka, 2006: *Poročila časnika Slovenski narod o knjigah, knjigarjih in tiskarnah med leti 1868–1880*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LAMPET, Evgon, 1905: Anton Aškerc: Primož Trubar. Zgodovinska pesnitev. *Dom in svet*. 46–50.
- MERHAR, Ivan, 1908: Primož Trubar. *Ljubljanski zvon*. 514–525.
- PEROVŠEK, Jurij, 1996: *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana: Modrijan.
- PUTZ, Wilhelm, 1865: *Grundriss der Geographie und Geschichte der Alten, Mittlern und neuern Zeit fuer die oberen Klassen hoeherer Lehranstalten*. Coblenz: Baedeker.
- SCHMIDT, Vlado, 1966: *Zgodovina slovenskega šolstva in pedagogike*, zvezek 3. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 246–275.
- TAVČAR, Ivan, 1956: *Cvetje v jeseni*. Zbrano delo 6. Ljubljana: DZS.
- TAVČAR, Ivan, 1959: *Narava in civilizacija*. Zbrano delo 8. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 254–274.
- TAVČAR, Ivan, 1959: *Priroda naša učiteljica*. Zbrano delo 8. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 227–230.
- TAVČAR, Ivan, 1969: *Ob odkritju Trubarjevega spomenika*. Zbrano delo 8. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 346–347.
- TAYLOR, Charles, 1989: *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge: Harvard UP.